

NEDERLANDS-INDIË, DE JAPANESE EXPANSIE EN DE AMERIKAANSE BUTTENLANDSE POLITIEK, 1940-1942

Tom van den Berge

Eerder dan de Verenigde Staten zelf verklaarde gouverneur-generaal Tjarda van Starkenborgh Stachouwer op 8 december 1941 in naam van het Koninkrijk der Nederlanden de oorlog aan Japan. Japanse vliegtuigen hadden daags daarvoor verrassingsaanvallen uitgevoerd op de marinebasis Pearl Harbor en daarbij een groot deel van de Amerikaanse vloot in de Pacific tot zinken gebracht.

Van Starkenborgh heeft lang aan de Nederlandse neutraliteitspolitiek vastgehouden. In november 1940 liet hij zich door het ministerie van Buitenlandse Zaken overtuigen dat er geen enkele reden was om aan te nemen dat door het handhaven van de neutraliteit Indië buiten de oorlog zou blijven. Daarna gaf de gouverneur-generaal er de voorkeur aan met de Amerikanen en niet met de Britten in zee te gaan.¹ De materiële steun die de Amerikanen zouden kunnen geven overtrof immers die van de Britten. Wellicht was hij bij zijn besluitvorming voorgelicht door de directeur van Economische Zaken H.J. van Mook, de latere luitenant-gouverneur-generaal. Een Amerikanenvriend zou Van Starkenborgh echter nooit worden.

De Japanse expansie werd voornamelijk ingegeven door de behoefte aan grondstoffen. Voor ijzer, kolen, rubber en olie was het afhankelijk van China en Indo-china, van Amerika en Indië. Amerika was de belangrijkste, Indië de op een na belangrijkste olieleverancier van Japan. In 1939 kwam 81,1% van de Japanse olie-import uit Amerika, 14,4% uit Indië.² Japan zou op zoek gaan naar andere mogelijkheden om te voorzien in zijn oliebehoeften als Amerika de oliekraan zou dichtdraaien. Dan zou Indië in last zijn. Zowel Amerika als Indië hebben getracht door diplomatie en economische maatregelen de Japanse opmars te stuiten. Over de diplomatieke en economische maatregelen die genomen moesten worden, verschilden Amerika en Indië van mening. Dit artikel gaat over de reactie

¹ Herman Theodore Bussemaker, *Paradise in peril. Western colonial power and Japanese expansion in South-East Asia, 1905-1941* (Amsterdam 2001) 313-314.

² Irvine H. Anderson, *The Standard-Vacuum Oil Company and United States East Asian policy, 1933-1941* (Princeton 1975) 226-227.

van de Nederlands-Indische regering op de Amerikaanse buitenlandse politiek ten aanzien van Japanse expansie.

Amerikaans embargo

In 1931 lijfde Japan Mantsjoerije in, Amerika reageerde niet. In 1937 veroverde Japan Shanghai en Nanking, Amerika steunde eventuele sancties van de Volkenbond niet. In december 1937 vielen Japanse vliegtuigen een Amerikaans oorlogsschip aan, waarbij 3 doden en 43 gewonden vielen, Amerika accepteerde de verontschuldiging van Japan. De Amerikanen hielden vast aan hun isolationisme. President Roosevelt had zijn kiezers beloofd om niet deel te nemen aan een oorlog.

In februari 1939 bezette Japan het eiland Hainan, in juni omsingelde het de Britse en Franse concessies in Tientsin en in juli molesteerden Japanse soldaten Amerikaanse burgers in China. Eindelijk reageerden de Amerikanen. De dreigende oorlog veranderde de stemming in Amerika. Langzamerhand namen de kiezers afstand van het isolationisme. Op 26 juli 1939 zegde minister van Buitenlandse Zaken Cordell Hull het Japans-Amerikaanse Handelsverdrag van 1911 op. De opzegtermijn van het verdrag bedroeg zes maanden. Na 26 januari 1940 zouden eventuele Amerikaanse embargo's tegen Japan legaal zijn.

Op 2 februari 1940 presenteerde de Japanse gezant in Den Haag een memorandum aan de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken waarin werd voorgesteld om alle handelsbarrières tussen Indië en Japan uit de weg te ruimen. Een antwoord hierop was nog in de maak toen Duitse troepen op 10 mei Nederland binnenvielen. De strijd was snel gestreden. Op 14 mei gaf Nederland zich over en weken koningin en regering uit naar Londen. Japan reageerde: op 18 mei sprak de Japanse consul-generaal in Batavia zijn medeleven en bedreigingen uit 'almost in one and the same breath'.³ Op 20 mei overhandigde de Japanse minister van Buitenlandse Zaken een memorandum aan de Nederlandse gezant in Tokyo.

Japan eiste van Indië 1.000.000 ton olie per jaar. Die hoeveelheid lag een stuk hoger dan de gemiddelde export van Indië naar Japan in de drie voorafgaande jaren:

1937	869.000 ton
------	-------------

³ H.J. van Mook, *The Netherlands Indies and Japan. Their relations 1940-1941* (London 1944) 27.

1938	668.000 ton
1939	573.000 ton ⁴

De olie-ondernemingen zouden volgens het Nederlandse antwoord op het Japanse memorandum aan deze vraag kunnen voldoen, mits de Japanse ondernemingen tijdig contracten met hen zouden afsluiten. De Indische regering was in deze geen partij. Zij kon de export van olie hoogstens stimuleren.⁵ Op 28 mei en op 16 juli drong de Japanse regering aan op onderhandelingen in Batavia.

Intussen waren in Amerikaanse regeringskringen ideeën ontstaan om Japan een olie-embargo op te leggen. Over de precieze uitwerking hiervan bestonden echter grote meningsverschillen. Henry Morgenthau, minister van Financiën, was voor een algemeen olie-embargo. Geen druppel ruwe olie, benzine, kerosine, diesel of motorolie voor potentiële vijanden. Japan en Duitsland konden op de knieën gedwongen worden als Amerika alle olie-export verbodt. Een Brits-Amerikaanse actie kon alle voorraden in de wereld opkopen. Geallieerde bombardementen konden zich toespitsen op synthetische olieproductie in Duitsland. Indië kon worden overgehaald om zijn olieinstallaties te vernietigen.⁶ Het was een groots plan, maar het risico van een Japanse aanval op Indië werd er alleen groter door ‘with no assurance of American support’.⁷

President Franklin D. Roosevelt en minister van Buitenlandse Zaken Hull waren voor een beperkt embargo. Dit om te voorkomen dat Japan met geweld zijn olie uit Indië zou halen. Op 26 juli 1940 legden Roosevelt en staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Sumner Welles een embargo op kerosine. Als gevolg had de beperkte embargo ‘the psychological effect of intensifying Japanese concern over the possibility of being cut off altogether from American supplies and simply heightened pressure on the Indies’.⁸ Het kon niet anders of olie zou het belangrijkste agendapunt worden tijdens de onderhandelingen in Batavia.

Bezorgdheid was er ook bij de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken E.N. van Kleffens. Die werd ingegeven door de grote bestellingen kerosine die Japan had geplaatst in Indië. De minister vroeg

⁴ Gegevens ontleend aan Van Mook, *Netherlands Indies and Japan*, 35.

⁵ Van Mook, *Netherlands Indies and Japan*, 37.

⁶ Anderson, *Standard-Vacuum*, 132.

⁷ Ibidem, 139.

⁸ Ibidem, 135.

zich af of de Amerikaanse regering zich wel voldoende rekenschap gaf van de consequenties van een embargo. Het zou remmend, maar ook prikkelend kunnen werken op de Japanse oorlogsmachine. Japan zou in Indië voldoende olieproducten kunnen verkrijgen om in zijn behoefte te voorzien. De minister seinde de gezant in Washington A. Loudon op 30 juli 1940: 'Als uitgangspunt nemen Amerikaansche bedreiging embargo op petroleum en schroot zendingen stop'. De minister wist dat hij wisselgeld had voor Amerikaanse steun: 'Ik meen dat nauwelijks noodig wijzen op Amerikaansch belang bij integriteit NedIndië? speciaal inzake rubber tin stop.'⁹

Van Kleffens moest zijn heil wel zoeken bij de Amerikanen, want zo seinde hij aan Loudon: 'Britsche strijdkrachten Oostazië zeer zwak en hulp van beteekenis van die zijde onverwachtbaar stop'. En hij had gelijk. Menigmaal had de Nederlandse gezant in Londen navraag gedaan naar de houding van Engeland in geval van een Japanse aanval op Indië. Hij had 'geen rechtstreeksch antwoord ontvangen; alles hing af van standpunt Amerika'.¹⁰

Maar om zich nou geheel op de Amerikanen te verlaten... De Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Hull gaf tegenover Loudon een ontwijkend antwoord naar aanleiding van diens vraag welke houding dat land zou aannemen als Indië door Japan werd aangevallen. Bovendien had Loudon uit welingelichte bron vernomen dat Amerika passief zou blijven als Japans agressie zich tegen Indo-China richtte.¹¹ Dat was nu niet bepaald een perspectief dat in Londen en Batavia vertrouwen wekte. Lord Halifax, de Britse ambassadeur in Washington, verwoordde het aldus: 'America has her fleet in the Pacific, but her mind in the Atlantic'.¹²

Onderhandelingen Nederlands-Indië en Japan

Op 12 september 1940 arriveerde het hoofd van de Japanse delegatie, de minister van Handel en Industrie Kobayashi Ichizo, in Tandjoeng Priok waar hij werd ontvangen door Van Mook. Deze was verheven tot

⁹ Van Kleffens aan Loudon, 30-7-1940, in: Nationaal Archief (NA) Den Haag, 2.10.45, Ministerie van Koloniën te Londen, 1940-1948, inv. nr. 123.

¹⁰ N.n. aan n.n., z.d., in: NA, 2.10.45, inv. nr. 123.

¹¹ Loudon aan Van Kleffens, 31-07-1940, in: NA, 2.10.45, inv. nr. 123.

¹² Michiels van Verduynen aan Van Kleffens, 3-8-1940, in: NA, 2.10.45, inv. nr. 123.

gevolgmachtigd minister om hem dezelfde rang als Kobayashi te geven. De Japanners tekenden hiertegen protest aan. Zij wilden onderhandelen met de gouverneur-generaal zelf, maar Van Starkenborgh hield voet bij stuk: er zou gesproken worden over economische, niet over politieke onderwerpen en alleen Van Mook had de vereiste kennis van de Indische economie.

Toen de Nederlanders weigerden het Japanse verzoek om te onderhandelen over olie-concessies, ging Kobayashi over op verhoogde scheepsladingen ruwe en geraffineerde olie. Hij eiste 3 miljoen ton olie per jaar op een vijfjarig contract, dat gegarandeerd zou worden door het Indische gouvernement. Dit was drie maal zo hoog als de eis in mei en zes maal zo hoog als de hoeveelheid die zou worden verscheept door Standard-Vacuum Oil Company (Stanvac) en Koninklijke Shell. Van Mook weigerde als 'makelaar' op te treden en verwees Kobayashi naar Stanvac en Shell.

Het management van Stanvac en Shell in Batavia was verzwaard met vertegenwoordigers van de hoofdkantoren: Fred H. Kay, vice-president van Stanvac, en J.C. van Panthaleon baron van Eck van Shell. Zij kregen van Kobayashi dezelfde eis te horen en 'had no way to determine whether this was in earnest or simply a bargaining ploy'.¹³ Stanvac, Shell, het Amerikaanse en het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken waren overeengekomen om zo ver mogelijk aan de Japanse eisen tegemoet te komen. Per telegram tussen New York, Washington, Londen en Batavia werden alle details van de onderhandelingen in besproken.¹⁴

De Nederlandse onderhandelaars 'liepen op eieren' omdat zij wisten dat Amerika lange-termijn contracten voor de levering van ruwe olie en kerosine ongunstig zou beoordelen. Om hun wensen kracht bij te zetten, annuleerden de Amerikanen een aantal contracten voor de levering van wapens en vliegtuigen aan Indië.¹⁵ Een andere reden dat Amerika Indië geen wapens wilde leveren was vanwege de strikte neutraliteitspolitiek die Van Starkenborgh in acht nam.

Van Starkenborgh zelf vond het 'onbegrijpelijk' dat de Amerikaanse regering de wapenleveranties aan Indië had geannuleerd. Desondanks trachtte hij nog steeds te voorkomen dat de Japanners lucht zouden krijgen van zijn intentie met de Amerikanen samen te werken om een Japanse aanval te vertragen. Hij drong erop aan dat de Amerikaanse regering tijdens de onderhandelingen 'de situatie niet noodeloos verscherpt' door nieuwe

¹³ Anderson, *Standard-Vacuum*, 150-151.

¹⁴ Ibidem, 147-149.

¹⁵ Bussemaker, *Paradise in peril*, 318.

embargo's, aangezien dit Japan moet noodzaken om elders voorzieningen te zoeken. Hij wees erop dat de opvoering van de Japanse eisen van 1 miljoen naar 3 miljoen ton olie, in zijn ogen veroorzaakt was door de Amerikaanse maatregelen.¹⁶

Intussen was Sir Andrew Agnew, directeur-generaal van Shell Londen en sinds 1936 opvolger van Sir Henry Deterding, in Amerika aangekomen om met Stanvac een gezamenlijke strategie te bepalen. Sir Andrew vond samenwerking tussen Verenigde Staten en Groot-Brittannië op oliegebied van vitaal belang. Tegelijkertijd hoopte hij dat de Amerikaanse regering zou begrijpen, 'even if it does not approve, the commitments which the Dutch (...) may be forced to make'. Toen de Japanse eis van 3 miljoen ton in New York bekend werd, gingen hij en George S. Walden van Stanvac aan de slag. Ze rekenden uit dat zij gezamenlijk 2.000.500 ton konden leveren. Op verzoek van Van Mook verminderden zij dat tot 1.849.500 ton. Deze moest ruimte hebben om te onderhandelen.¹⁷

Tijdens de onderhandelingen in Batavia trokken Japanse troepen op 23 september het noorden van Indochina binnen en ondertekende Japan op 27 september in Berlijn een Tripartite Alliantie met Duitsland en Italië. De landen kwamen overeen elkaar te hulp te komen mocht een van hen worden aangevallen door een mogendheid die niet betrokken was bij de oorlog in Europa of bij het Chinees-Japanse conflict.

President Roosevelt hield vast aan zijn Azië-politiek. Op 10 oktober herhaalde hij ten overstaan van zijn minister van Buitenlandse Zaken Hull dat 'we were not to shut off oil from Japan (...) and thereby force her into a military expedition against the Dutch East Indies'. Tegen zijn minister van Financiën Morgenthau, die voor een volledig embargo was, zei hij dat deze zich voortaan niet meer met oliezaken moest bemoeien. Alle neuzen moesten tijdens de onderhandelingen in Batavia dezelfde kant op staan.¹⁸

Van Mook deed de Japanse delegatie het aanbod van 1.849.500 ton. Tot zijn grote verrassing gingen de Japanners hiermee akkoord. Zij zeiden wel dat in de toekomst terug zouden komen en grotere hoeveelheden zouden vragen. Nadat dit akkoord was bereikt over olieleveranties keerde

¹⁶ Welter aan Van Kleffens, 20-9-1940, in: NA, 2.10.45, inv. nr. 123.

¹⁷ Anderson, *Standard-Vacuum*, 152.

¹⁸ Ibidem, 153.

Kobayashi op 20 oktober 1940 terug naar Japan.¹⁹ Een Japanse aanval op Indië was voorlopig van de baan.

De Japanners kwamen terug. Op 28 december 1940 stapte Yoshizawa Kenkichi met stok en Panama-hoed in Tandjoeng Priok aan wal voor nieuwe besprekingen met de Indische regering. Yoshizawa was ambassadeur in China en in Parijs geweest en had de keizer korte tijd gediend als minister van Buitenlandse Zaken. Hij en Van Mook hadden elkaar een keer eerder ontmoet: in 1936 op een conferentie van het Institute of Pacific Relations, in Yosemite, California. 'They liked each other (...). No serious problems lay between them then.'²⁰ Nu lagen de zaken anders.

Op 16 januari 1941 presenteerde Yoshizawa de Indische regering een memorandum met de Japanse eisen. Die kwamen erop neer dat Indië deel zou gaan uitmaken van de Groot-Aziatische Welvaartssfeer. Dit was onacceptabel voor Van Mook, maar hij liet de onderhandelingen er niet op stuk lopen. Hij wilde tijd winnen om Indië te bewapenen.

Na maanden van aarzelen en treuzelen kwamen Van Mook en Yoshizawa overeen dat de onderhandelingen op niets uitgelopen waren. Althans Yoshizawa had niet van Van Mook gekregen waar hij om gevraagd had. Ze benadrukten in een slotverklaring op 17 juni dat dit de normale verhoudingen tussen Japan en Indië niet zou veranderen. De Nederlanders hadden een diplomatieke overwinning behaald. De Amerikaanse pers roemde Van Mook hierom: 'Thanks to him the Dutch have had time to get ready', stond er op de voorpagina van het weekblad *Time*.

De Amerikaanse pers was vanaf het eind van de jaren dertig onder de toenemende oorlogsdreiging een gematigde toon gaan aanslaan ten aanzien van Indië.²¹ *Time* van 18 augustus 1941 deed verslag van de besprekingen tussen Van Mook en Yoshizawa. De Nederlanders in Indië, Van Mook in het bijzonder, werden geprezen om hun inzicht en hun moed. Van Mook, 'more like an American than a Dutchman', werd gezien als de belangrijkste Nederlander op koningin Wilhelmina na. 'Not only does he speak English with an American accent, he plays golf and smokes Camels'.

¹⁹ Zie voor reden 'overhaaste' terugkeer van Kobayashi naar Japan: Peter Post, *Japanse bedrijvigheid in Indonesië, 1868-1942. Structurele elementen van Japan's vooroorlogse economische expansie in Zuidoost-Azië* (Dissertatie VU Amsterdam 1991) 272, noot 24.

²⁰ Relman Morin, *Circuit of conquest* (New York 1943) 130.

²¹ Frances Gouda with Thijs Brocades Zaalberg, *American visions of the Netherlands East Indies/Indonesia. US foreign policy and Indonesian nationalism, 1920-1949* (Amsterdam 2002) 102-103.

Bovendien was de consul generaal van de Verenigde Staten, Walter A. Foote, een van zijn beste vrienden. Van Mook leek in zijn opvattingen volgens de journalist van *Time* ook op een Amerikaan: ook Van Mook zou de Verenigde Staten een beslissende rol in de Pacific toedichten en evenals de Amerikanen was hij ervan overtuigd dat de Indonesiërs stemrecht moesten krijgen.²² Van Mook zal ongetwijfeld hebben gemeend wat hij zei, maar hij wist ook heel goed wat de Amerikanen wilden horen.

Ook Hallett Abend, 'a widely-read newspaper reporter on matters Japanese in those days',²³ roemde Indië en Van Mook. Had Batavia de Japanse eisen ingewilligd, zo meende Abend, dan waren de Filippijnen al in de tweede week van december 1941 onder de Japanse laars vertrappt en had Singapore zich nog eerder moeten overgeven. Had Batavia toegegeven dan waren Japanse troepen misschien in januari 1942 geland in Australië.²⁴

Embargo en onderhandelingen: uitstel van executie

In juli 1941 bezette Japan geheel Indochina. Het leger, de luchtmacht en de marine van de keizer bereidden zich voor op de grote sprong naar de onneembaar geachte 'vesting' Singapore en verder. De Amerikanen reageerden op 26 juli met een olie-embargo en met het blokkeren van Japanse bankrekeningen. Dit deed de resultaten van de Van Mook-Kobayashi besprekingen teniet. Daarin was namelijk met Stanvac en Shell overeengekomen dat Japan voor zijn extra olie in dollars zou betalen. De blokkade betekende: geen dollars, dus geen olie.

Hoewel het Amerikaanse embargo niet volledig kon worden afgedwongen, deed het bevriezen van de Japanse dollartegoeden de mogelijkheid dat Japan elders olie zou aanschaffen bijna teniet. Van Starkenborgh was hierover in hoge mate ontstemd. Hij had gehoopt op een handel met Japan in niet-strategische goederen. Het blokkeren van de Japanse tegoeden zou volgens hem uitdraaien op een stilstand van alle export naar Japan. Dat was nu precies wat de Amerikanen wilden.²⁵

²² *Time*, 18 augustus 1941, 22.

²³ <www.ihr.org/jhr/v16/v16n6p-2_Martin.html> *Journal of Historical Review*: geraadpleegd op 9-4-2003.

²⁴ Hallett Abend, *Ramparts of the Pacific* (Garden City/New York 1942) 131.

²⁵ Bussemaker, *Paradise in peril*, 323-324.

Van Starkenborgh was ook onstemd over de manier waarop hij door de Amerikanen geïnformeerd werd over het embargo. Langs een omweg, het Ministerie van Economic Warfare, had Indië vernomen dat Amerika en Engeland besloten hadden tot een embargo, 'en dat ons gevraagd werd ons daarbij aan te sluiten'.²⁶ Toch zou Van Starkenborgh in navolging van de Britten en de Amerikanen de Japanse banktegoeden laten blokkeren en een systeem van exportlicenties invoeren.

Van Starkenborgh vond dat de indruk gewekt werd dat Nederland en Indië door de mond spraken van Amerika en Engeland 'terwijl wij vroeger onze kracht tegenover Japan ontleenden aan het op waarheid berustende betoog dat wij, hoewel wij in menig opzicht met Amerika en Engeland samenwerken zelfstandig oordeelen en besluiten en geen volgelingen van hen zijn'. Ook ten opzichte van Amerika en Engeland was de gang van zaken bedenkelijk. Het was niet goed dat deze landen gewend raakten aan een volgens Van Starkenborgh 'te ver gaande meegaandheid van onze kant'.²⁷

Sinds 17 augustus vonden er onderhandelingen tussen Amerikanen en Japanners plaats over voorwaarden waaronder Japan de neutraliteit van Indochina en Thailand wilde handhaven. Twee maanden waren verlopen zonder dat de Nederlanders iets te horen hadden gekregen hoe die besprekingen verliepen. Die onzekerheid maakte Londen en Batavia wanhopig. Want de klok tikte. Japan teerde in op zijn olievoorraden. Een beslissing van de regering in Tokyo om de Britse en Nederlandse bezittingen in Azië aan te vallen, kon niet lang meer uitblijven. Londen en Batavia wilden en konden niet voor een voldongen feit worden geplaatst van een oorlog met Japan zonder voldoende voorkennis.

'Wij meenen aanspraak te hebben op openhartige, zij het vertrouwelijke inlichting vanwege de regeering van de Vereenigde Staten omtrent den stand en orientatie der besprekingen, mede omdat wij, mochten de Vereenigde Staten zelf in oorlog met Japan geraken, niet werkeloos willen blijven.'²⁸

²⁶ Welter aan Van Kleffens, 26-7-1941, in: NA, 2.10.45, Ministerie van Koloniën te Londen, 1940-1948, inv. nr. 129.

²⁷ Van Starkenborgh aan Welter, 2-10-1941, in: NA, 2.10.45, inv. nr. 123.

²⁸ Welter aan Van Starkenborgh, 17-10-1941, in: NA, 2.10.45, inv. nr. 123.

De politieke en economische belangen van de Geallieerden in het Verre Oosten waren zo met elkaar verstrengeld geraakt dat een neutraliteitspolitiek niet langer realistisch was. Op aandrang van Van Starkenborgh besloot het Nederlandse kabinet in Londen op 28 oktober 1941 om Japan de oorlog te verklaren in het geval dat Amerika, Groot-Brittannië of de Sovjetunie in conflict raakte met Japan.²⁹

Vanaf oktober 1941 werd het Amerikaanse vliegtuigen toegestaan om gebruik te maken van vliegvelden in Indië. De Amerikanen vroegen de Nederlanders zelfs om bases op te richten in Celebes, Tarakan en Ceram, en stelden voor hiertoe financiële en technische ondersteuning te bieden. Van Starkenborgh verwierp dit voorstel: de Nederlandse politieke onafhankelijkheid diende koste wat kost gehandhaafd te worden.

Pas vanaf november werd de Nederlandse regering op de hoogte gehouden van de onderhandelingen die Amerika en Japan sinds augustus voerden. Beide landen stelden een regeling op voor de gehele Pacific. Deze ging vergezeld van een nota waarin gesteld werd, dat de onderhandelingen bedoeld waren een regeling te treffen voor de gehele Pacific, die gebaseerd was 'op algemeene beginselen van recht, orde, onschendbaarheid'. Hoe veel die regeling waard was, bleek de maand daarop.

Nadat generaal Tojo Hideki aantrad als premier van Japan, was het snel gedaan met de diplomatie. Onder druk van de Amerikaanse en Indische embargo's besloot de regering Tojo begin november tot de aanval over te gaan. In de nacht van 7 op 8 december viel Japan tegelijkertijd Pearl Harbor, Malaya, de Filippijnen en Hong Kong aan. Oorlogsverklaringen volgden van Nederland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten.

Twee maanden na de aanval op Pearl Harbor, in februari 1942, bezocht Van Mook als luitenant-gouverneur-generaal Washington om de Amerikaanse regering te bewegen Indië meer vliegtuigen te leveren. Tegen F. Tilman Durdin van de *New York Times* zei Van Mook:

If the Allies should lose the Indies they would be driven back to bases so far away from the centres of Japanese power that a counter-attack would hardly be possible. (...) Here is the place to begin a real war of attrition. Here is the place where we can come to grips with the enemy. (...) Asiatics here and elsewhere

²⁹ Bussemaker, *Paradise in peril*, 325.

do not like the Japanese, but they are realists and would be inclined to accept the inevitable if the Allies had demonstrated that they could not halt the Japanese attack. This would make the re-conquest of this area doubly difficult.’³⁰

Het bezoek van Van Mook aan Amerika bleek echter vergeefse moeite. Toen Indië op 8 maart voor de Japanners moest capituleren, was minder dan de helft van het bestelde materiaal geleverd en daarvan weer de helft had Indië bereikt.³¹ Herman Theodore Bussemaker legt in zijn dissertatie *Paradise in peril* de schuld hiervoor bij gouverneur-generaal Van Starkenborgh, die te lang vasthield aan de neutraliteitspolitiek. Die politiek vertraagde de levering van moderne Amerikaanse wapens en modern Amerikaans materieel, ‘which, if those had arrived in time, would have delayed or even stopped the Japanese onslaught’.³²

³⁰ John Gunther, *Inside Asia* (New York en Londen 1943) 348.

³¹ Bussemaker, *Paradise in peril*, 115.

³² Ibidem, 427.